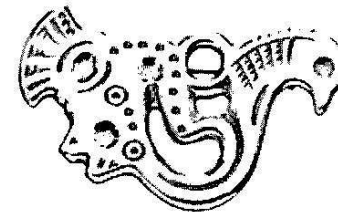

A Pannon Egyetem
Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai II.

„Végetlen a tér, mely munkára hív”

**Köszöntő kötet
Révay Valéria 60. születésnapjára**

Szerkesztő: Hári Gyula

Pannon Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék
Veszprém, 2010

A kötet megjelenését a Veszprémi Universitas Alapítvány támogatta

Munkatárs: Bagladi Orsolya

Lektorálta:
G. Bogár Edit
Hári Gyula
Kovács Eszter
K. Pelczéder Katalin

ISSN 2061-6058

ISBN 978-963-9696-97-6

@ A szerzők, 2010
Szerkesztés @ Hári Gyula, 2010

A borító Klaas Julsing A boat is a boat című festményének felhasználásával készült

Borítóterv: Tungli Ádám
Illusztráció: Péter Hajnalka

A kiadásért felelős
a PE MNyT vezetője

Műszaki szerkesztő: Sebestyén József

Készült a Pannon Egyetem Nyomdájában
B/5 formátumban 26,25 ív terjedelemben.

PE 80/2010

Tartalom

SEBESTYÉN ÁRPÁD Révay Valéria hatvanéves	9
BODNÁR ISTVÁN Lépések Valinak	15
BAGLADI ORSOLYA Magyar népi gombanevek lexikális-morfológiai aspektusból	17
BERECZKI ANDRÁS A livóniai háború (1558–1583) és az észtek.....	24
BERECZKI GÁBOR Magyar–cseremisiz problematikus etimológiai összefüggések	31
G. BOGÁR EDIT Fordítástechnikai eljárások személyi és céges adatokat tartalmazó finn nyomtatványok magyarra fordításában.....	34
BOROS ILDIKÓ Regionális köznyelvi vizsgálatok Csornán.....	39
COWDEROY NATÁLIA Az európai egység gondolat kibontakozása.....	44
CSEPREGI MÁRTA A tárgyas ragozás kialakulásának történetéhez	50
P. CSIGE KATALIN Személynevek a cégnevekben	59
DOBOS CSILLA Az explicitáció szerepe a jogi szakmai nyelvhasználatban	62
GÉCZI JÁNOS A rózsáról – egy késő reneszánsz orvosbotanikai összegzés.....	70
H. TÓTH TIBOR Adalékok Kiskunhalas nyelvjárásának rétegzettségéhez – két mikrovizsgálat eredményei	80
HÁRI GYULA A bennfoglalás és a metonimikus, valamint szinekdochés névátvitel kapcsolata a tulajdonnevek körében.....	89
CS. JÓNÁS ERZSÉBET Gogol fordításainak archaizmusai kognitív megközelítésben	100
JOÓ ETELKA Interdiszciplinaritás a politikai nyelv kutatásában.....	108
KERESZTES LÁSZLÓ Adalék az uráli fosztóképző eredetéhez	116

KISS JENŐ	
Gondolatok az új magyar nyelvjárás atlaszról az anyaggyűjtés második szakaszában	121
KOVÁCS ESZTER	
Néhány gondolat a lírai szövegek szövegszempon-tú interpretációjához.....	129
PETTERI LAIHONEN	
Unkarinkielisten nimien oikeinkirjoitus Helsingin Sanomissa.....	133
P. LAKATOS ILONA – T. KÁROLYI MARGIT – IGLAI EDIT	
A hármas határ mentén gyűjtött korpuszok feldolgozási lehetőségeiről	139
LÓCSI DÓRA	
Fogas kérdés: kontrasztív frazeológiai vizsgálat a hansági határon innen és túl.....	147
LÓRINCZ JULIANNA	
A nyelvi aszimmetria: a variativitás és néhány lexikológiai jelentésviszony összefüggései	154
MÉSZÁROS ÁGNES	
A magyar egészségbiztosítási szakszókincs diakrón vizsgálata	160
MIHALOVICS ÁRPÁD	
Francia nyelvészek a magyar nyelvről és kultúráról	170
MINYA KÁROLY	
A divatszavak és a neologizmusok viszonya.....	176
MIZSER LAJOS	
Macsolá és Nagymuzsaly mai családnevei.....	183
A. MOLNÁR FERENC	
Hatott-e a Kalevala Ady Endre „Északi ember vagyok” című versére?.....	192
M. NAGY ILONA	
<i>Amita</i> és <i>amica</i> . Fordítási hiba és stílusdíszítés.....	197
S. NOVOTNY JÚLIA	
<i>Tácsértos</i> , <i>viriből</i> és a többiek	202
NYIRKOS ISTVÁN	
Az ősmagyar kori szóalak szerkezetek kérdéséhez	206
K. PELCZÉDER KATALIN	
Almanevaink 1600-ig	209
RANCZ TERÉZ	
A felső-háromszéki (kézdiszéki) nyelvvaltozat jellemzői és pozíciója a nyelvhasználók nézőpontjából.....	219
SEBESTYÉN JÓZSEF	
Gazdasági-üzleti szaknyelvre, terminológiára oktatni.....	229
HELENA SULKALA	
Meänkieli – kirjakieli?.....	241

SZABÓ G. FERENC	
A <i>hid</i> a Felső-Tisza-vidék korai helységneveiben.....	250
SZÉP ORSOLYA	
„...akik elvesznek a múlt, a sohasem volt és a jövő távlataiban”.....	260
SZÍJ ENIKŐ	
Rácz István háborús írásai ürügyén	265
SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ	
Értelmiségi attitűd a jelenkori magyarországi keresztnévizlésben	271
SZOPOS ANDRÁS	
A hipertextrendszer három fontosabb referenciamodellje.....	280
ZAICZ GÁBOR	
Mi, magyarok a finn tankönyvekben és egy lexikográfiai kiadványban	286
ZIMÁNYI ÁRPÁD	
Az álvonatkozó mellékmondatok kötőszóhasználatáról.....	292
BODNÁR ISTVÁN	
Képeslap Valinak.....	299

- LÁNG JÓZSEF – SCHWEITZER PÁL (összegyűjtötte, a szöveget gond.) 1982. Ady Endre összes versei. I. köt. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- LISZTÓCZKY LÁSZLÓ 1998. A csodaszarvas a Kalevala erdejében. Pallas Kiadó, Gyöngyös.
- A. MOLNÁR FERENC 1972. Arany János és a Kalevala. Helikon 221–5.
- A. MOLNÁR FERENC 1973. A finn irodalom Magyarországon. Filológiai Közöny 152–65.
- A. MOLNÁR FERENC 1982. Arany János finn kapcsolatai és Vikár Béla Kalevala-fordítása körül. Filológiai Közöny 514–7.
- NYIRKOS ISTVÁN (összeáll., bev.) 1985. Utunk Pohjolába. Kalevala-kutatások Magyarországon. Tcvan Andor Nyomdaipari Szakközép- és Szakmunkásképző Intézet, Békéscsaba.
- PAPP ISTVÁN 1947. A Kalevalától Adyig. Vándortűz 1947/6: 8–16.
- POMOGÁTS BÉLA 1981. A tárgyas költésztől a mitologizmusig. A népi líra irányzatai a két világháború között. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZILÁGYI FERENC 1990. Az uráli népköltészet hatása újabb irodalmunkra. Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum 5: 184–9.
- VOIGT VILMOS 1985. A Kalevala – egy 19. századi nemzeti eposz. Nyelvtudományi Közlemények 418–24.

*Amita és amica. Fordítási hiba és stílusdíszítés*¹

A MargL. következő helyén a Szent Erzsébetre vonatkozó kéttagú értelmező első tagjában fordítási hibát szoktak feltenni: „Esmee meg gondolja vala zent margit azzon zent ersebet azzonak *ev baratyának* · es zerelmes nyenyek zentseges eletyt“ (47/20–4). A hibát eszerint paleográfiai tévedés okozta, az, hogy a forrásbeli lat. *amita* ’nagynéne’ szót a fordító tévesen *amica* ’barát/nő’ formának olvasta (HORVÁTH 1908: 21; MEZEY 1955: 65; P. BALÁZS 1990: 13). A forrásbeli megfelelő a Marcellusnak tulajdonított Legenda vetus (LV.) 12. caputjában: „Revolvebat... secum... vitam... Beatae etiam Elizabeth *amitae suae*...” A forrás egytagú értelmezőjével szemben, mint látható, a magyar szövegben kéttagú kifejezés áll: „*ev baratyának* · es zerelmes nyenyek”. A paleográfiai hibából való magyarázatot először HORVÁTH CYRILL (1908: 21) írta le, s azt az ő korában kérdéses tényt kívánta ezzel is bizonyítani, hogy a Margit-legenda nem credeti magyar fogalmazvány, hanem latinból való fordítás. Arra is rámutatott, hogy a fordítás így értelmileg hibássá vált, minthogy Erzsébet 1231-ben, Margit születése (1242) előtt meghalt, vagyis ténylegesen nem lehettek barátságban. Az értelmező második tagjával, amely a helyes fordítást adja, nem foglalkozott. Ennek létrejöttét MEZEY (1955: 65) kommentálta, s a magyar szöveg általa feltett többszörös másolásával hozta összefüggésbe. Úgy vélte, hogy egy későbbi másoló, aki észrevette a fordító tévedését, alápontozással (*expunctio*) megjelölte a hibát, s melléírta az credeti *amita* szó helyes „néne” fordítását is. Majd egy még későbbi másoló, aki az alápontozást nem vette észre, vagy már nem ismerte a jelentését (ez szerinte lehetett Ráskay Lea is, aki a 16. század elején már áthúzással javított), „és” kötőszóval összekapcsolta a két szót. MEZEY (1955: 64–7) bonyolult magyarázata arra épít, hogy szerinte a legendában egyébként is feltűnő sok bizonytalan, kétségeskedő fordítás van, s ezek közé illik a kérdéses példa.

A fenti kéttagú értelmező magyarázatára a magyar legenda stílusát ismerve a magam részéről más lehetőséget javasolnék. Az „*ev baratyának · es zerelmes nyenyek*” kéttagú értelmező nem feltétlenül többszörös javítás eredménye, hanem javító és díszítő szándék összekapcsolódásával, vagy akár csak az utóbbtól ösztönözve is létrejöhett.² A főleg tulajdonnevekhez vagy kiemelt fogalmak nevéhez kapcsolt kéttagú, kötőszóval álló értelmező latin mintát követ. Hagyománya a klasszikus kortól követhető kiemelkedő személyek vagy (megszemélyesített) fogalmak nevének retorikus értelmezőjeként, mint például a ciccrói „Az igazságosság az erények *ura és királya*”: „*iustitia est ... domina et regina virtutum*” szállóige mutatja (idézi SZEKERES 2009: 191). E jelzőtípus a középkorban is népszerű volt, s a magyar legenda forrásai köz-

¹A cikk az OTKA 69093 számú pályázata keretében készült.

²A kérdéses szerkezet magyarázatát egy korábbi német nyelvű, a magyar legenda Szent Erzsébetre tett utalásaival foglalkozó cikkemben már kifejtettem (M. NAGY 2009b: 239kk). Itt annyiban változtattam felfogásomon, hogy a kéttagú megformálás stilisztikai motivációja mellett, amit ott egyedül hangsúlyoztam, a fordítási hibát mint lehetséges kiindulópontot is megengedem.

vetlenül nyújtottak rá példát. Azt is láthatjuk, hogy a magyar szövegben a jelző megtartja az idegen (kötőszós) formát, s választékos stílusértékű. Szent István „király és apostol” (MargL. 46: „ky vala mageroknak elsev *kyralya es apostola*”: *primi regis et apostoli Ungarorum*); IV. Béla, Margit apja: „atya és úr” (MargL. 31: „En tegedet *kyralt atyamat · es en vramat*”: *Ego te regem patrem et dominum meum*); Mária királyné, Margit anyja „anya és asszony ’úrnő, királynő” (MargL. 31–2: „tegedet *kyralne azzont anyamat · Es en azzonyomat*”: *reginam matrem et dominam meam*); Olympiades, Margit dajkája „dajka (és nevelő) és mester” (MargL. 34: „olimpiadis zent margit azzonnak *dajkaya · es mestere*”: *nutrix et magistra*; MargL. 212: „Ez soror olimpiadis azzon · vala zent margyt azzonnak · *dajkaya · neulevye · es mestere*”); az egyházi méltóságok „atyák és urak” (MargL. 100: „mýkron... el juttek volna az týztelendev *atyak es vrak* cztergamy ersek · vacy pispek · obudaý prepost”: *venerabiles patres et domini archiepiscopus Strigoniensis, et episcopus Vaciensis, praepositus Budensis*); az alázatosság az erények „anyja és őrizője” értelmezőt kap (MargL. 46: „mely alázatosságot tud vala lenny · mýnden jozagos myelkevedetevknek *anyanak es evrizevenek*”: *quam [sc. humilitatem] matrem et custodem virtutum sciebat*). Margit nevének kéttagú értelmezője egyrészt mint „anya és dajka” az apáca-társakhoz, másrészt mint „jegyes és szolgáló” a Krisztushoz fűződő viszonyára utal (MargL. 48: „mendenecknek · *anyanak es dajkayanak* byzzonehtatneek lenny”: *mater et nutrix omnium esse probaretur*; MargL. 114: „vr ihs cristusnak valaztot *jegese · es zerelmes zolgaloya*”: *Iesu Christi sponsa electa et ancilla dilecta*).

A minta tehát közvetlenül is adva volt, s a magyar legenda szövegében kötőszós voltával el is különült annak sok aszindetikus, többnyire spontán kéttagú kifejezésével szemben. E retorikus stílusképlet alkalmazása, vagyis az értelmező latin minta szerint kéttagúvá stilizálása Szent Erzsébet, Margit fő példaképe említésekor illendő lehetett. Mivel a forrás nem ezzel élt, hanem prózarímmel emelte ki Szent Erzsébet személyét (az LV stílusdíszeiről I. M. NAGY 2006), akár egy korábbi fordításból örökölt hiba mellett is éppen a lat. *amita* – *amica* szavak hangalaki hasonlósága adhatott ötletet a kéttagú értelmező kialakításához. Arra, hogy a latin nyelvre való reflexiókat többféle-képpen felhasználták a szavaknak a kódexirodalomban szokásos (erre lásd PAPP 1995: 479–82) párosításához, a MargL.-ban, illetve más Ráskay-kódexekben is bőven látunk példát. Összekapcsolhatták a szó szerinti és szabadabb fordítást (PéldK. 67: „az ty ky menestewket es halaltokat” = *exitum*); a latin szó két összefüggő jelentését (PéldK. 14: „kerdezi es kereffi vala” = *quaerebat*), a latin szó ókori és középkori jelentését (CornK. 116v: „herzeg vagy vezer” = *dux*); a latin szót és magyar megfelelőjét (MargL. 1: „kentest capat” = *vestes habitus sui*) stb. (bővebben I. M. NAGY 2003: 178–9). A középkori latint jellemző formakultusz, a szójátékok, az etimologizálás kedvelése segíthette, hogy a szöveg díszítője kihasználja a formai hasonlóság asszociációját. Valóban lehetséges, hogy egy korábbi fordítási hibából formált így erényt egy későbbi átdolgozó, ha tekintetbe vesszük, hogy a legendának az LV-ből származó részei gyakrabban tartalmaznak hibás fordításokat (erre M. NAGY 2009a: 57), ami egy korábbi magyar szöveg létét mutatja. Az egész szöveg stílusa azonban arra utal, hogy a kettőzésekkel való díszítése zömmel egyszerre történhetett, nem többszöri átdolgo-

zás során, s ez vonatkozhat példánkra is. A magyar szentekről szólva egyébként a legenda a forrás ellenében is formált a kéttagú séma szerinti kifejezéseket: melléknévi jelzős szerkezetből (*sanctissimam virginitatem*) a Szent Imrét jellemző „életét és... szüzességét” (46), a Szent Lászlóra vonatkozó többtagú szerkezetből pedig az alliterációval kiemelkedő „(királyi) igazságok és imádságok” kapcsolatot: MargL. 46: „Es meg gondolya vala zent jmreh <er> hercheznek es *elejt · es ev zentseges <er> zvesseget*”: *beati Henrici... sanctissimam virginitatem* (LV 12. c.); illetve: ez zent kyral gyakorta · *alamisna adasokba · kyraly jgassagokba · es jmadzagokba · es egyeb jozagos myelkevedetevkben magat foglaluan*: *Administrans frequentissime causam clericis iustitiis regalibus et in orationibus ac ceteris sanctis operibus... noctes ducebat insomnes* (LV i. h.). A tág jelentésű *vita* ’élet’ szó és speciálisabb jelentésű (hiponim) főnév összekapcsolására a forrásban is van példa: MargL. 183: „zent margyt azzonnak esedezese mýat cz betegnek *elete es egessege* meg adatneek”: *suffragia sororis virginis Margaritae ipsam... obtinerent vitae restitui et sanitati*. Hasonlóan más esetben is bővít kéttagúvá a magyar szöveg az ismert forrással szemben, MargL. 60: „Az ev nyayaskodasa · *auagy zentseges elete* [= *conversatio sive sancta vita*]-Egy neemev nemev regula zerint tartatyk vala”: *eius conversatio... quasi pro quadam regula... habetur*. A szándékos stilizálás jelei lehetnek a MargL.-ban a forrással szemben alliteráló vagy a magyarban alliteráló kéttagúvá bővült párok is: MargL. 158: „ev tagýban es tetemyben”: *in membris eius et ossibus*; MargL. 58: „*tanaichýval tanehtasyval*”: *informationibus et consiliis*; MargL. 28: „bekersegnek *jauat jozaga*”: *bonum pacis*; MargL. 43: „*hallogassa holnapozza* azt ammy myelkedhetneek”: *procrastinet, quod potest bonum operari*; MargL. 77: „jgen kemenýen *meg fedde · es meg fenýege*te evket az silenciomert”: – stb.

Úgy gondolom tehát, hogy a szöveggörnyezet, amelyben Szent Erzsébet említése előfordul, szintén indokolja a stilizáló szándék feltevését. Azt pedig, hogy Erzsébet Margit „barátja”, a jelzőt kéttagúvá formáló magyar szerző képletesen (is) érthette, bár nem feltétlenül kellett tudatosulnia benne az ellentmondásnak. Arra, hogy a szavak párosítását e stílusdívat jegyében túlhajtva az értelmi zavart figyelmen kívül hagyják, máshol is van példa. A LV-t a 15. században németre fordító Georg Falder-Pistoris (Jörg Valder) együtt tüntet fel szerzeteseket és apácákat a kolostori munka végzésében: „Ja sy gesellet sich auch zu den eingeflozen *dinerin und dinern dez klostern in der arbeit*” (HORVÁTH 1908: 29). LOVAS ELEMÉR bencés rendi irodalomkutató kifejezősolta a kifejezést, mondván: „A monostorban nem lehetett szó semmiféle szolgálól, kihcz B. Margit a munka végzésében csatlakozhatott volna, mert *clausura volt?* (1916: 283). A példát természetesen a stílustörténet s nem a szerzetesi etika szemszögéből kell értelmeznünk. A grammatikai nemek kifejezésén alapuló szópárosítási technika jól ismert latinul például a Bibliából (pl. Gn. 5, 26: *et genuit filios et filias*; Deut. 5, 14: *servus et ancilla tua*) s a magyar kódexekből is (fyat leant = *filium*: CornK. 145r). Ennek egyszerű túlzásba viteléről van szó. A magyar szöveg hasonló kettőzések főleg devóciót serkentő díszítésként (vö. MEZEY 1955: 69) kerültek a szövegbe, mégpedig – ahogy például a forrás ellenében alliteráló párok is mutatják – kifejezetten magyarul. A magyar legenda jelzett kifejezésének fenti formájában véleményem szerint tehát

elsősorban már nem a fordítási hibát és annak javítását láthatjuk, hanem egy retorikus nyelvi képlet alkalmazását. Ezzel a szöveg formálója Szent Margit és Szent Erzsébet lelki közelségét, képletesen szólva barátságát emelkedetten fejezhette ki. A Margit-legenda szövegtörténete szempontjából pedig a tárgyalt példában nem kell a többszörös másolás igazolását keresnünk, hanem az egy egyszeri, a stílust áhítatosabbra színező átdolgozása során – amely akár a kompilálással is egybeeshetett (a kompilátor szerepéről I. M. NAGY 2009a: 56–7) – kerülhetett a szövegbe.

A hivatkozott irodalom

- CornK. = Cornides-kódex [1514–19]. Közzéteszi BOGNÁR ANDRÁS és LEVÁRDY FERENC. Codices Hungarici VI. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.
- HORVÁTH CYRILL 1908. A Margit-legenda forrásai. Klny. a budapesti IV. ker. főreáliskola 1907–08. évi Értesítőjéből A Budapest-Székesfővárosi IV. ker. Községi Főreáliskola 54. Értesítője. Budapest. 23–53.
- Legenda vetus (LV) In: EMERICUS SZENTPÉTERY 1938/1999. Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Vol. II. Budapestini. Hungarica/Nap Kiadó, Budapest, Reprint kiadás (1999) Függelékében 685–709; 795–6.
- LOVAS ELEMÉR 1915–6. Boldog Margit történetének részletes forráskritikája. In: Pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyve 203–346.
- MargL. = Szent Margit élete. 1510. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. Az átíratot és a jegyzeteket készítette DÖMÖTÖR ADRIENNE és PÓLYA KATALIN. A bevezetést írta †P. BALÁZS JÁNOS. Régi Magyar Kódexek 10. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 1990.
- MEZEY LÁSZLÓ 1955. Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MÉSZÖLY GEDEON 1942. Szűz Szent Margit asszonynak, Béla királynak leányának élete. Nép és Nyelv 1: 18–23, 52–8, 81–4, 117–8, 138, 184–8, 205–15, 251–6, 307–10, 343–7, 378–81.
- M. NAGY ILONA 2003. A magyar kolostori irodalom koordinált szópárjainak hátteréhez. In: A. MOLNÁR FERENC – M. NAGY ILONA szerk. Tanulmányok a magyar egyházi nyelv története köréből, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen. 169–83.
- M. NAGY ILONA 2006. Árpád-házi Szent Margit legrégebb latin nyelvű legendájának stílusáról. In: LADISLAUS HAVAS et EMERICUS TEGYEY Ed. Classica-Mediaevalia-Neolatina. Acta conventus diebus undecimo et duodecimo mensis Maii anno MMIV Debrecini habiti. Debrecini. 121–9.
- M. NAGY ILONA 2009a. A Margit-legenda (1510) és forrásai. Középkori anyanyelvű szövegek és forrásaik összevetésének módszertanához. In: KOROMPAY KLÁRA, TERBE ERIKA, C. VLADÁR ZSUZSA, ZSILINSZKY ÉVA szerk. Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet. MNyTK. 229. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 48–62.
- M. NAGY ILONA 2009b. Die "Freundschaft" zwischen der Hl. Elisabeth und der Hl. Margit. (Reflexionen in der muttersprachlichen Margitlegende.) In: LADISLAUS HAVAS et

- EMERICUS TEGYEY. Ed. Classica-Mediaevalia-Neolatina III. Debrecini et Budapestini. 235–43.
- PAPP ZSUZSANNA 1995. A mellérendelő szerkezetek. In: BENKŐ LORÁND főszerk. A magyar nyelv történeti nyelvtana. II/2. Akadémiai Kiadó, Budapest. 474–92.
- PéldK. = Példák könyve 1510. Közzéteszi BOGNÁR ANDRÁS és LEVÁRDY FERENC Codices Hungarici IV. Budapest, 1960.
- SZEKERES CSILLA 2009. Az élet vezére. Tanulmányok M. Tullius Cicero filozófiájáról. Debreceni Egyetem BTK Klasszika-Filológiai Tanszék, Debrecen.